

КРАТКО ОПИСАНИЕ

**на най-важните постижения на проф. д.и.н. Щелиян Д. Щерионов,
кандидат в конкурса за член-кореспондент**

Научно-изследователска област

Започвайки работа в БАН през 2003 г. аз получих възможност да осъществявам целенасочени проучвания в основното направление на моите научни интереси. Това ми позволи да подготвя и публикуван самостоятелно и в съавторство 23 монографии и 89 научни студии и статии, излезли на български, английски, френски, гръцки, руски, немски и унгарски език. За участие в конкурса за член-кореспондент представям седем монографии.

Гърците по българските земи през XVIII – XIX век (до 1878 г.) (историко-демографска характеристика). С., Издателство „Фабер“, 2008, 624 с. ISBN 978-954-775-919-0.

Отпечатана през 2008 г. тази монография е посветена на една от основните задачите, стоящи пред изследователите на историко-демографските процеси в Османската империя – разкриване реалното етнодемографско състояние на земите, влизащи в пределите на Империята. Макар че върху отделни елементи от този процес има определено количество изследвания, очертаването на действителните му параметри остава все още открит проблем, продължаващ да бъде задача на настоящите и бъдещите изследователи. Именно отговорът на един от множеството съставлящи го въпроси – този за гръцкото присъствие по българските земи през XVIII – XIX в. (до 1878 г.) е основна цел на настоящия труд. Нейният избор е свързан преди всичко с желанието ми да се направи стъпка към преодоляване на наличния изследователски вакуум в тази област на научното познание и към ограничаване на необоснованите, често спекулативни твърдения по въпроса. Разработването му подпомага и разрешаването на глобалния проблем за етническия състав на населението, обитаващо българската територията, посредством изграждане на определена представа за мястото на по-малките етноконфесионални образувания и тяхното въздействие върху развитието на целокупното население на страната.

Същевременно разработването на този труд е подчинено на идеята да се продължи дейността по създаването на модел (матрица), приложим при историко-демографските проучвания. При това стремежът е да се излезе извън рамките на традиционната описателност при този тип изследвания, акцентувайки върху анализа, осъществяван посредством използване достиженията на математиката – най-вече на теорията за масовото проявление на явленията и на закона за големите числа.

Посредством този модел се цели постигане на симбиозата между историята и математиката с оглед оптимизиране на направените изводи и облекчаване работата на изследователите.

Миграцията на гръцкото население, обитаващо българските земи през XVIII-XIX в. (до 1878 г.). С., Издателство „Фабер“, 2009, 264 с. ISBN 978-954-400-091-2.

В тази монография се поставя друг от сложните въпроси, включени в рамките на историко-демографското проучване на Османската империя – този за миграциите на обитаващото я население, който е съставен от множество все още дискуссионни проблеми – за вътрешните размествания, за емиграцията и имиграцията на населението, за факторите, които ги определят, за пространствената им ориентация и пр. Сред тях своето място заема и въпросът за етноособените миграционни движения, част от които е и проблемът за миграцията на гръцкото население, обитаващо българските земи през XVIII – XIX в. (до 1878 г.), чието изследване е основен предмет на разработката. Неин обект е гръцкото население, което като част от етносите, живеещи в проучваното географско пространство, активно съдействало за просперитета му.

Определянето на предмета и обекта на настоящето изследване се ръководи от няколко съображения: 1. с разработването на темата да се направи стъпка към преодоляване на наличния изследователски вакуум в тази област на научното познание; 2. като елемент от общата миграционна активност на населението, обитаващо българските земи през Възраждането, изясняването на поставения проблем позволява да се обогати цялостната представа за историческото развитие на нашите територии; 3. чрез изследване механичното движение на конкретната етническа общност се изгражда определена представа за мястото на по-малките етноконфесионални образувания и тяхното въздействие върху развитието на целокупното население на страната; 4. проучването на набелязаните въпроси позволява създаването на определена представа за същността и особеностите на общобалканския миграционен поток; 5. обобщаващите изводи са полезни при изясняване спецификата на съпътстващите настоящето развитие на страната миграционни процеси и подпомагат взимането на управленчески решения с оглед тяхното регулиране.

Демографското развитие на българските земи през Възраждането. С., Издателство „Фабер“, 2012, 486 с. ISBN 978-954-400-685-3.

Отчитането на обстоятелството, че въпреки постигнатите резултати в историко-демографското проучване на българските земи през Възраждането, очертаването на основните параметри в демографското развитие на населението, обитаващо българските земи през тази епоха все още не е осъществено, предопределя определяне основната цел на това изследване: създаването на цялостна представа за демографското развитие на населението, обитаващо българските земи през периода XVIII – XIX в. (до 1878 г.) – епохата на Българското възраждане.

Реализацията на тази цел се осъществява чрез изпълнението на следните основни задачи: 1) изследване на осъществяващите се сред проучваното население демографски процеси – раждания, умирения, бракове, миграции, се анализират поотделно; 2) разкриване основните особености в характерните за изследваното население демографски структури – пол, възраст, занятие, отрасли на общественно-икономическата дейност, социална принадлежност, семейно положение, домакинства, семейства, етническа и религиозна принадлежност; 3) проследяване динамиката в броя на интересуващото ни население, неговото териториално разположение, провежданата спрямо него демографска политика и спецификата на осъществяващия се в проучваното пространство демографски преход.

Постигнатите при техния анализ изводи позволяват да се установи, че наред със осъществяващите се по българските земи през XVIII в. и XIX в. стопански, общественно-политически и социални промени, настъпват съществени изменения в демографското поведение на обитаващото ги население. Тяхното симбиозно участие в този процес оформя облика на Възраждането – период на преход към нова, по-висша форма на общественно-икономическо развитие.

Историческа демография на България. С., Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019 (поради изчерпването на тиража от 2019 г. през 2021 г. бе направена допечатка на този труд), **346 с., ISBN 978-954-322-976-5 хартиено издание / 978-954-322-977-2 електронно издание.**

През последните десетилетия демографските проблеми придобиват изключително значение както за България, така и за целия свят. Обстоятелство, което изисква тяхното своевременно и ефективно разрешаване – професионално и с познаване на съвременните научни достижения. Това обаче не би било възможно без фундаментално познание върху историческите им корени. Реалната оценка на тази ситуация от родната академична общност се превръща в предпоставка за появата на този труд. Именно преодоляването на съществуващия в тази научно-изследователска сфера вакуум и очертаване на основните закономерности и особености в демографското развитие на България през отминалите епохи е основна цел на настоящото начинание.

Трудът е симбиоза на мои изследвания и натрупани знания, посветени на историко-демографските въпроси. Представеният материал не е обаче нито просто повторение, нито съкратено експозе на предходните ми изследвания, а е допълнен и преработен съобразно най-новите достижения в тази научна област.

Съдържанието на „Историческа демография на България“ е структурирано в двадесет и две теми, отнасящи се до праисторията, античната, средновековната, новата и най-нова демографска история на България. Чрез него ще се придобие представа не само за предмета, изворите, библиографията, методологията и понятийния апарат на историческата демография като наука, но и с основните демографски характеристики на населението, обитаващо България през отминалите епохи.

Като първи подобен опит в нашето научно пространство настоящият труд не претендира за изчерпателност, а още по-малко за окончателно и пълно осветляване на въпросите, свързани с историко-демографското ни развитие. Предназначен е да разкрие само на най-важните събития, процеси, явления и закономерности с оглед превръщането им в база, върху която да се основе по-нататъшното задълбочено и детайлно разработване на тази проблематика. Основополагащ е и стремежът ми в труда да се избегне дублирането с проблематика на други сродни науки – статистика, география, социология и пр. Същевременно интердисциплинарната същност на представеният материал предопределя осъществяващата се тук симбиоза между постиженията на учени от различни области.

Съавторство с В. Мучинов в Гръцкият печат от XIX век - извор за демографската история на българските земи през Възраждането (на примера на в. „Анатоликос астир“), С., Издателство „Регалия – 6“, 2017, 564 с. ISBN 978-954-745-275-6.

Изворовата база е фундаментът, върху който се гради всяко едно историческо познание. В този смисъл, провеждането на задълбочено научно историческо изследване е немислимо без всестранно познаване и използване на всички налични исторически извори. Този тип извори се основават върху богато разнообразие от източници, сред които свое обособено място заема, излизащият през проучваната епохата, периодичен печат. В това си качество периодичните издания са с определящо значение и за историко-демографското изследване на българските земи през Възраждането. Отчитайки обстоятелството, че до средата на 70-те години на XIX в. в Османската империя липсва специализирана институция за обработка и публикуване на статистически данни – основата на информацията за демографското състояние на население, трябва да подчертаем мястото на пресата при разпространението на този тип сведения сред обществеността, а впоследствие и за достигането им до изследователите на отразените в тях процеси и явления.

Материали по интересуващата ни проблематика се появяват на страниците на редица периодични издания, издавани по това време в Империята. Едно от тях – излизащият в Цариград гръцки вестник „Анатоликос астир“, се превръща в основен обект на настоящето изследване.

Интересът към този вестник е провокиран от две основни обстоятелства:

Първо, той е елемент от гръцката преса, излизаща през XVIII – XIX век, която като цяло в качеството си на изворов материал за историческото развитие на българските земи през този период не е била обект на самостоятелно, задълбочено изследване;

Второ, във в. „Анатоликос астир“, списван и отпечатван в османската столица, се публикува информация, която обема целия тематичен кръг от изследваната проблематика и се отнася до всички части на интересуващото ни географско пространство.

Именно излизащите на страниците на вестника материали, които осветляват отделни страни от демографското състояние на населението, обитаващо страната ни по това време, са основен предмет на представената разработка.

Тяхното обобщаване, анализ и систематизирано представяне, позволяващо разкриване ролята на в. „Анатоликос астир“ като извор за демографската история на българските земи през Възраждането, което е основна цел на настоящия труд. Нейната реализация позволява да се: 1) разкрие значението на гръцките извори като една от основните бази данни за демографското развитие на българските земи през Възраждането; 2) поставяни началото на целенасочена дейност във връзка с използването на публикувания в гръцката периодика от XVIII – XIX век материал, в качеството му на извор за демографската история на проучваното географско пространство през изследвания период; 3) очертае същността и спецификите на в. „Анатоликос астир“ и определяне ролята му като извор за демографската история на страната ни през последните десетилетия на Възраждането; 4) представи на българския читател на близо 1000 неизвестни до сега материала, публикувани на страниците на вестника, които се отнасят до демографското състояние на населението, обитаващо страната ни през проучваната епоха.

Съавторство с П. Пейковска, В. Мучинов, Д. Ангелова, К. Лилова и М. Александров в Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, Т. VI. Мерки за преодоляване на демографските проблеми, съществуващи

в България през периода 1879 – 1989 г. С., Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2018, 398 с., ISBN 978-954-322-968-0 хартиено издание / 978-954-322-969-7 електронно издание.

В основата на това изследване стои идеята за взаимовръзката между двата основни структурни елемента на демографската (а и на всяка една) политика – концепцията върху която се гради нейната същност и мерките, чрез чието осъществяване се провежда тази политика. Именно изясняване на основните видове мерки, формулирани и реализирани от властимащите с оглед преодоляване на съществуващите в България демографски проблеми през периода 1879 – 1989 г. е основна цел на настоящето изследване. Реализирането ѝ се осъществява посредством разкриване на мерките, отнасящи се до раждаемостта на населението, свързани с понижаване смъртността на населението и във връзка с механичното движение и териториалното преразпределение на населението на България през периода 1879 – 1989 г.

Детайлният анализ позволява да заявим, че през целия изследван период в България са се осъществявали мерки, насочени към разрешаването на съществуващите в страната демографски проблеми. За тях е характерно: 1) че се базират на концептуални постановки, отличаващи се със своята адекватност, обективност и актуалност; и 2) подчертана приемственост както във времето, така и по отношение на целта, за чието изпълнение са предначертани. Това се превръща в един от факторите, който оказва въздействие върху отчитаното до 1989 г. нарастване на населението в страната.

Независимо от регистрираното нарастване определяща общата динамика на стойностите на естествения прираст през изследвания период е негативната тенденция, чийто спад за периода 1881 – 1989 г. е с близо 30 пъти (от 16,9‰ през 1881 г. на 0,6‰ през 1989 г.).

Тази тенденция е породена от различни причини – стеснения обхват на провежданите мерки, нереалистичното определяне на главния обект в отделни техни направления, неефективността на някои от принципите, върху които се изгражда този тип дейност, несъответствието между нормативните постановки и прилаганите за тяхната реализация действия и пр. Те са и основните обстоятелства, които предопределят невъзможността да се изпълни основната цел, поставена пред този тип политика – постигане на устойчиво демографско развитие.

Съавторство с В. Дебочички в Кюстендил през XVIII – XIX век (до 1878 г.) С., Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022, 304 с., ISBN 978-619-245-203-2 хартиено издание / 978-619-245-204-9 електронно издание.

Изследванията на микро ниво притежават изключително голям научноизследователски заряд и позволяват от една страна да се установят регионалните специфики на разглежданите в тях процеси, а от друга – да се определи мястото и ролята им в общото историческо развитие на страната ни. В този контекст настоящият труд е стъпка в преодоляването на съществуващите в това направление от родната ни историография непълтони. Той има за цел да проследи историческото развитие на Кюстендил и прилежащите му територии през XVIII – XIX век (до 1878 г.).

Обстоятелството, че самостоятелно изследване, посветено на формулираната цел, в българската историография не съществува предопределя основните задачи, посредством изпълнението на които, тази цел ще се реализира: 1) проследяване динамиката в

административно-териториално устройство на региона; 2) разкриване същността на демографското му развитие; 3) изясняване спецификите на местното стопанство; 4) представяне на процесите, свързани с просветно-културно дело в областта; 5) очертаване параметрите на регионалното църковно устройство и определяне на характера и формите на водената от местното българско население борба за църковно-национална независимост; 6) установяване на ролята и мястото на Кюстендил и региона в борбите за национално освобождение.

Тяхното изпълнение позволява следните основни изводи:

- Административно-териториално устройство на Кюстендил и прилежащите му области се характеризира с непрекъснатост, комплексност и подчертана доминация на централизираното начало. Осъществяваните в края на изследвания период опити за реформиране са плахи и не могат като цяло да променят същността му.

- В демографското поведение на обитаващото, Кюстендил и неговия хинтерланд, население настъпват съществени изменения. Тези промени фиксират началото и очертават спецификите на новия тип възпроизводство, характерен за жителите на региона, който окончателно се утвърждава през последващата историческа епоха.

- В стопанското развитие на Кюстендил и прилежащата му територия сравнително рано се появяват първите признаци, характеризиращи прехода от феодализъм към капитализъм. Тук е налице онзи необходим минимум от предпоставки, който в съчетание с една далновидна икономическа политика би могъл да се превърне в база за налагане на нови икономически отношения. Вместо това на генезиса на капитализма в областта се противопоставят редица фактори, спъващи неговото утвърждаване.

- Динамиката на просветно-културните процеси при отделните етнически и религиозни общности, обитаващи Кюстендил и региона, е различна. Най-динамични са те сред българското население, което предопределя превръщането им в основа за формирането на националното самосъзнание на българите и за активизиране участието им в борбата за църковна и политическа независимост.

- В периода XVIII в. – 70-те години на XIX в. Кюстендилска митрополия влиза в диоцеза първоначално на Ипекската, а впоследствие на Вселенска патриаршия. Бидейки митрополитско седалище Кюстендил се превръща в локален център на зараждащото се в региона през 40-те години на XIX в. и разраснало се по-късно, църковнонационалното движение – най-масовата легална политическа проява на българското население за национално признание и духовно еманципиране. В резултат на това през 1870 г. Кюстендилска епархия е причислена към учредената Българската екзархия.

- През целия проучван период Кюстендил и Кюстендилско активно участват в освободителните прояви на българското население – в хайдутството (през XVIII в. и началото на XIX в.); в националноосвободителното движение на съседните балкански народи (през първата половина на XIX в.) и в разрастващото се през последните десетилетия на османското владичество организирано националноосвободително движение.

Обобщаването на тези изводи налага констатацията, че в Кюстендил и прилежащите му територии през XVIII в. и XIX в. се осъществяват съществени социално-

икономически и обществено-политически промени, които разкриват облика на възрожденската ни епоха.

Трябва да отбележа, че всяка от представените монографии поставя началото в конкретното изследователско тематично направление. Това са фундаментални съчинения, в които се формулират основните принципи на всеки от този вид проучвания, очертават се техните методологични специфики, набелязват се задачите, стоящи пред бъдещите им изследователи и начините за тяхното разрешаване. Същевременно те са изключително полезни при изясняване на същността на съпътстващите настоящето развитие демографски процеси и тяхното познаване би подпомогнало взимането на адекватни управленчески решения.

Шестдесет и девет от публикуваните мои монографии, студии и статии са цитирани у нас и в чужбина, като общия брой на цитатите е 473. Моят h-индекс е 10.

Участвал съм с доклади в 55 научни форума у нас и в чужбина. Така, освен че съм запознавал специалистите и широката общественост с моите изследвания, представлявайки структурата, в която работя и БАН като цяло, съм допринасял за популяризирането на постигнатите в институцията резултати и издигането на нейния имидж. Ангажирал съм се с организацията и провеждането на 8 международни и национални научни форуми.

Членувам в три международни научни организации, като в периода между 2013 и 2017 г. съм член на Управителния съвет на European Historical Population Samples Network (Европейска мрежа за база данни по историческа демография).

Участвам в редакционните колегии на три научни издания. Едното от тях е реферирано и индексирено в световните бази данни, а другите две са с научно рецензиране.

Ръководил съм и съм участвал в изследователските екипи на 21 национални и международни проекта, посредством които се осигуряват на Академията около 1000000 лв. средства от външни източници. Тези проекти се отличават не само със значимостта на постигнатите научни резултати и привлечени финансови ресурси, но и това, че активно подпомагат взимането на адекватни управленчески решения.

Изготвил съм 23 рецензии и становища за заемане на академични длъжности и придобиване на научни степени, 5 писмени рецензии във връзка с обсъждания на трудове за откриване на процедури, 14 други рецензии и отзиви и съм бил научен редактор на 5 монографии.

Подготовка на кадри

В периода след постъпването ми на работа в БАН започнах подготовка на кадри по историческа демография. Ръководил съм трима успешно защитили докторанти: Даниела Стефанова Ангелова – през 2007 г., Венцислав Евтимов Мучинов – през 2010 г. и Марио Димитров Александров – през 2016 г. С подготовката им и последващото им включване в състава на институцията се изгради екип, който се превърна в основата на формираното в Департамент „Демография“ на секция „Историческа демография“.

В периода 1999 – 2003 г. самостоятелно съм водил един лекционен курс в наш университет и съм участвал в преподавателския екип на лекционен курс в чуждестранен университет.

Научно-организационна и научно-административна дейност

От 2003 г. активно участвам в дейността на органите за управление на БАН. Като член и председател на НС на ЦИН и ИИНЧ, председател на Общото събрание на учените в ЦИН, ръководител на секция в ЦИН и ИИНЧ, ръководител на Департамент в ИИНЧ осигурявал съм нормалното функциониране на ръководената от мен институция, подпомагал съм развитието на научно-кадровия ѝ потенциал и съм съдействал за нейния просперитет.

От 2020 г. съм член на Общото събрание на БАН. Участвам в обособената към този управленски орган Комисия за академична собственост и активно съдействам при разрешаването на възлаганите ѝ задачи.

С постъпването ми на работа в БАН през 2003 г. започвам обособяването в институцията на научно-изследователско направление „Историческа демография“. През 2006 г. то бе администрирано, посредством формирането на секция „Икономическа и историческа демография“ към ЦИН при БАН. Създаването на кадри в това научно направление и резултатите, които те постигнаха на национално и международно ниво в изследването на историко-демографската проблематика, позволи през 2022 г. да се сформира самостоятелна секция „Историческа демография“ към ИИНЧ – БАН. Това е единственото в страната научно звено, занимаващо се с изследване проблемите на историческата демография и с подготовка на кадри в това научно направление.

Включвам се активно в популяризацията и разпространението на постиженията на науката в България, посредством организирането у нас и в чужбина на изложби (6 бр.), публикацията на научно-популярни материали и представянето им в електронните медии (29 бр.), участия в пресконференции (3 бр.), радио и телевизионни предавания (3 бр.) и създаването на документални филми у нас и в чужбина (3 бр.).

Взимал съм участие в работата на 4 национални експертни комисии към МОН, МТСП, МРР. От 2014 г. съм член на Постоянната комисия за осигуряване на качеството в дейността на НАОА. В периода януари-март 2021 г. съм ръководил Експертна група за акредитация на Шуменския университет.

Активно съм се включвал в дейността на две научни комисии – национална и международна, като в периода 2013-2017 г. съм бил член на Управителния съвет на European Historical Population Samples Network (Европейска мрежа за база данни по историческа демография). Включвал съм се дейно в неговата работа, съдействал съм при разработването на конкретни програми и съм подпомагал включването на наши специалисти в дейността на тази институция.

Изготвял съм 7 доклада, становища и документи със стратегическо значение за Народното събрание, МС, МТСП, МОН, МЗ, БЕХ, УС на БАН.

Приноси за развитието на БАН

Участвал съм в организирането на изложби на територията на БАН и в подготовката на доклади и презентации за заседанията на САЧК с поето съм подпомагал популяризиране дейността на институцията и на резултатите от цялостното развитие на БАН.